

ANDREAS GUSKI

Dostojevski

BIOGRAFIJA

Prevela s nemačkog
Dušica Milojković

■ Laguna ■

Naslov originala

Andreas Guski

DOSTOJEWSKIJ

Copyright © Verlag C.H. Beck oHG, München 2018

Translation copyright © za srpsko izdanje 2020, LAGUNA



Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Nadam se da će mi sve ovo doneti 15.000 rubalja –
ali kakav je to robijaški rad!*

Dostojevski u razgovoru s Katkovom 14. 4. 1865.

Neprestano pisanje zamara kao kopanje.

Robert Valzer, Šetnja

Sadržaj

Predgovor	11
Uvod:	
<i>Dostojevski trip</i>	13
Granice	17
1. Počeci i padovi (1821–1849)	
Detinjstvo u Moskvi	22
Godine učenja	32
Put u književnost.	48
Vrtoglavi uspon na samome početku: <i>Bedni ljudi</i>	57
Kritika i uvređenost	68
Kako treba da se piše?	74
Dostojevski i petraševci	78
Imperija uzvraća udarac.	90
„Preporod“	103
2. Prvi egzil: Sibir (1850–1859)	
U mrtvom domu	112

Vojnik Dostojevski	124
Povratak s preprekama	140
3. Književni preporod (1860–1867)	
Novi počeci	155
Povratak: <i>Poniženi i uvređeni</i>	160
Ponovo uspešan: <i>Zapisi iz mrtvog doma</i>	167
Nemirna vremena	173
Evropa za napredne	179
Nove krize	188
Stranputice i jadi jedne „veze“	193
1864 – <i>annus horribilis</i>	199
Hamlet kao uvređeni miš: <i>Zapisi iz podzemlja</i>	204
Rizičan plan.	213
Hazard u „Ruletenburgu“: <i>Kockar</i>	223
Podetele: <i>Zločin i kazna</i>	231
Ponovo slobodan.	244
4. Drugi egzil: Evropa (1867–1871)	
Turisti protiv svoje volje.	253
Rad ili kocka?.	257
Ženeva, „prostačka republika“	263
Ruski Hristos: <i>Idiot</i>	269
Italija i Drezden: <i>Večni muž</i>	283
Na slavenofilskom kursu	289
Poslednji meseci u Evropi – Čudesno izlečenje od kockarske strasti	291
Demoniski vodvilj: <i>Zli dusi</i>	295
5. Dolasci (1871–1876)	
Povratak u domovinu	322

Uspón i pad jednog kapitaliste: <i>Mladić</i>	332
„Vrvi od paradoksa kao u košnici“: <i>Piščev dnevnik</i>	346

6. Na vrhu (1876–1881)

Zemlja i deca – Nove obaveze – Od gubilišta do mermerne palate	358
Jedan spomenik, dva proroka – Puškinov jubilej 1880.	371
Književno zaveštanje: <i>Braća Karamazovi</i>	379
Smrt i preobraženje	393

Dodatak

Napomene	405
Literatura	427
<i>O autoru</i>	439

Predgovor

Dostojevski je pisac krize. Za junake i radnju njegovih romana važi isto što i za njegovu popularnost među čitaocima. U Nemačkoj je otkriven tek u periodu oko Prvog svetskog rata. Onaj ko njega čita, piše Eduard Turnajzen, vidi „divljinu koja se iznenada otvara pred njim“ i pisac ga vodi „preko poslednjih poznatih granica ljudskosti“.¹

Niko nije već tako brzo nakon Velikog rata slutio da će se ta divljina na još apokaliptičniji način ponoviti posle samo dve decenije. Ni posle pakla Drugog svetskog rata ništa više se nije moglo predvideti da će se preglednost posleratnog poretka s početkom XXI veka naglo preokrenuti u jednu novu nepredvidljivost, praćenu divljaštvima nezamislivih razmera. Dostojevski je u XIX veku umeo književno da rezimira kulturne krize Rusije i Evrope, ali njegova dela i dalje pogađaju ranjiva mesta našeg (post)modernog sveta: odnos znanja i vere, tela i duše, pojedinca i društva, društva i zajednice, nacionalnog i nadnacionalnog identiteta, da spomenemo samo neka od njih. Dostojevski se uklapa i u kriznu atmosferu našeg doba. Kako bi se inače moglo objasniti to što je novi prevod njegovih romana na nemački jezik, koji je uradila Svetlana Gajer, naišao na toliko interesovanje da je Frank Kastorf u berlinskom pozorištu *Berliner folksbine* veoma uspešno postavio skoro sva dela Dostojevskog, nakon čega su i mnoge njegove kolege sledile taj primer.

Ako, dakle, Dostojevski u XXI veku nije izgubio skoro ništa od svoje aktuelnosti, to bi trebalo da bude dovoljno opravdanje za pokušaj da se u ovoj knjizi njegov život i delo prikažu na nov način, u kontekstu vremena u kome je živeo. Pritom „lični život“ pisca nećemo posmatrati – kao Karl Necel, jedan od njegovih prvih nemačkih biografa – kao „najneprijatniji, ali nažalost nerazdvojni prateći element njegovog dela“². Naprotiv, pre bi se moglo reći da će on biti u središtu priče koju ćemo ovde da ispričamo. Pored ličnog razvoja Dostojevskog, poseban naglasak stavićemo na materijalne uslove u kojima je radio: njegovu samostalnost kao književnika, njegov položaj na ruskom tržištu knjiga, njegovu borbu za čitaoce, njegovu ulogu na književnom polju doživljenom kao „polje moći“ (Pjer Burdije), a u velikoj meri i na njegov značaj kao „proroka“ svoje nacije.

Zahvalnost dugujem dr Štefani Helšer, iz izdavačke kuće *C. H. Bek*, na njenom strpljenju, kritikama i podsticajima, kao i Petri Reder i Beate Sander, koje su kompetentno obavile rad na redakciji rukopisa. Ove knjige ne bi bilo ni bez dugogodišnjih ohrabrenja i kritičkih primedbi moje supruge Hanelore Guski (1944–2015). Knjigu posvećujem uspomeni na nju.

Berlin, oktobra 2017.

Napomena

Ruska imena i pojmovi u ovom tekstu dati su u blago modifikovanom obliku lakom za čitanje, dok su bibliografski podaci navedeni u pravilnoj naučnoj transkripciji ruskog jezika.

Sve citate iz dela Dostojevskog preveo je sam autor, iz njegovih sabranih dela u trideset tomova. Zbog toga se u ovom slučaju izvori ne navode.*

Navodi iz pisama Dostojevskog dati su sa odgovarajućim datu-
mima. Ovi citati takođe potiču iz sabranih dela u trideset tomova.

Broj primedbi ograničen je na preglednu meru.

* Prevodilac je imao sreću da dođe do izdanja o kome je reč i da solidno vlada ruskim jezikom, tako da isto važi i za prevod citata na srpski. (Prim. prev.)

Uvod

Dostojevski trip

Moskovljani su trljali oči kad su u junu 2010. prvi put ugledali stanicu metroa nazvanu Dostojevaska. Na zidovima nove stanice bili su, u skupocenom italijanskom mermeru i velikom formatu, prikazani prizori iz romana Fjodora Mihajloviča Dostojevskog: Raskolnikov zamahuje sekirom nad glavom svoje druge žrtve; Rogožin s isukanim bodežom vreba kneza Miškina, Anastasija Filipovna baca Rogožinovih 100.000 rubalja u vatru u kaminu. Svakom bar donekle načitanom Rusu ovi su prizori poznati. Ovakvi, dosta skromni izdanci postsovjetske likovne umetnosti u metrou nisu baš naišli na nepodeljeno odobravanje publike, ali ipak su pokazali: Dostojevski je ponovo tu! I to ne samo tu, u blizini svoje rodne kuće u pomalo zabačenom delu grada Marjina rošča, već i u bučnom centru metropole, pred monumentalnim kompleksom Ruske državne biblioteke, najvećim hramom knjige u Evropi. Do 1992. zvala se Lenjinova biblioteka, a najveća stanica metroa s koje se do biblioteke stiže i dalje se tako zove. Umesto nekadašnjeg Lenjinovog spomenika, posetioca, međutim, danas pred bibliotekom dočekuje kip čoveka koji sedi utonuo u sebe i pritom deluje gotovo krhko. U bronzi izlivena *vita contemplativa*

kao suprotnost energičnom gestu klasičnog Lenjinovog spomenika. Skulptura Dostojevskog, koju je načinio vajar Aleksandar Rukavišnikov, postavljena je 1997 (njena kopija od 2006. stoji pred Kongresnim centrom u Drezdenu) i ukazuje na promenu kulturnopolitičkog kursa Rusije o kakvoj se književnik koji je na ovaj način ovekovečen ne bi usudio ni da sanja. Da li je 1990. za Rusiju zaista predstavljala fundamentalni novi početak, nešto je o čemu se može raspravljati. Na simboličnom nivou, koji je na javnim prostorima u Rusiji oduvek igrao veću ulogu nego u Zapadnoj Evropi, ta procena pravca ne može se prevideti. Ona se ogleda u brojnim spomenicima, muzejima, spomen-pločama, ulicama i trgovima posvećenim Dostojevskom, baš kao i u više od 20.000 otada obnovljenih ili podignutih manastira i crkava, ali u velikoj meri i u demonstrativnoj pobožnosti s kojom elita iz Kremlja u novije vreme prisustvuje velikim crkvenim praznicima, baš kao što je nekad politička klasa carske Rusije učestvovala u pravoslavnim ritualima. U međuvremenu je, međutim, nova elita tim ritualima ovladala bolje nego svojevremeno Boris Jeljcin, kome je još bilo teško da razlikuje Božić od Uskrsa. Više od svih ostalih političara svoje generacije, taj pozitivni preokret u postsovjetskoj Rusiji oličava Vladimir Putin. On je 1996. spasao svoju ćerku iz zapaljene porodične dače, a u ugljenisanim ruševinama pronađen je netaknuti krst njegove pobožne majke i Putin ga otada nosi na grudima, koje možda i stoga tako često i rado obnažuje. Priča se da je ovaj Putinov doživljaj, koji je značio njegovo duhovno i versko buđenje, duboko dirnuo njegovog nekadašnjeg političkog protivnika i duhovnog brata Džordža V. Buša. Taj događaj dirnuo bi i Dostojevskog jer upečatljivi doživljaj unutrašnjeg preobražaja predstavlja ključni motiv njegovih književnih junaka i njegovog sopstvenog života.

Dugo je potrajalo dok se Dostojevski nije vratio u javni život Rusije. Lenjin ga je smatrao lošim piscem („Za takvo đubre naprosto nemam vremena“¹), boljševici su Dostojevskog protezali u inostranstvo, ili u ilegalu, a u njegovom delu prihvatili su samo „humanistički patos“, njegovo saosećanje s „poniženima i

uvređenima“ ruskog velegradskog proletarijata, dakle samo ranog Dostojevskog. Njegov verski žar bio im je sumnjiv jednako kao i njegova skepsa prema napretku i mržnja prema Jevrejima i socialistima. U velikoj meri razdraživao ih je i složeni duševni život njegovih književnih likova, koji se tako loše slagao s pravolinijskim razmišljanjem, borbenošću i optimizmom novog čoveka kome se revolucija nadala. Maksim Gorki je bio fasciniran „zlim genijem“ Dostojevskog, ali istovremeno je osećao i odbojnost prema psihologiji i amoralnosti „karamazovštine“.

Ali dok je u Sovjetskom Savezu dvadesetih godina i dalje bilo moguće intenzivno naučno bavljenje delom Dostojevskog, koje je dalo izuzetne rezultate, poput velikih studija o Dostojevskom Leonida Grosmana, Arkadija Dolinjina i Mihaila Bahtina, u staljinističkom periodu, od tridesetih do pedesetih godina, on je postao persona non grata. Ali zato su ruski emigranti u Berlinu, Pragu i Parizu izabrali Dostojevskog za svog sveca zaštitnika. Već prema svojim ideološkim stavovima, smatrali su ga prorokom revolucije ili prethodnikom modernog egzistencijalizma. Trojica najznačajnijih ruskih emigranata XX veka, Lav Šestov, Ivan Bunjin i Vladimir Nabokov, prema njemu su imali prilično distanciran odnos, ali to nije nimalo naškodilo kultu Dostojevskog među ruskom emigracijom.

U okviru političkog otopljanja tokom Hruščovljeve ere, krajem pedesetih godina, pojavilo se i izdanje sabranih književnih dela Dostojevskog u deset tomova. Nakon višedecenijskog prekida, 1959. je okončan i projekat izdavanja poslednjeg toma, s njegovim pismima, koji je započet još 1920-ih godina. Prijem Dostojevskog u Rusiji ušao je u novi stadijum s objavljivanjem njegovih celokupnih dela u trideset tomova, u periodu između 1972. i 1990, u izdanju Sovjetske akademije nauka. Mada su ova sabrana dela objavljena u 200.000 primeraka, tomovi koji su sadržali beletristiku, dakle romane i pripovetke, razgrađeni su takvom brzinom kakvom su inače umele da planu samo zabranjene knjige. Sve do doba perestrojke Dostojevski je u Rusiji uživao glas subverzivnog i upravo zbog toga egzotičnog i zanimljivog pisca.

U međuvremenu se u naučnom svetu došlo do stava da je hitno potrebno da se revidira i izdanje njegovih sabranih dela u trideset tomova, u koje je uložen značajan naučni trud, jer dobar deo komentara i dalje odiše duhom Sovjetskog Saveza. Od sredine 1990-ih godina na novom kritičkom izdanju sabranih dela Dostojevskog, koje bi obuhvatalo i dosad neobjavljivane tekstove i komentare koji više nisu u sovjetskom duhu, ali i rekonstruisalo ortografiju i interpunkciju tekstova verno originalu, radi tim s Univerziteta u Petrozavodsku, pod vođstvom Vladimira Zaharova. Rekonstrukciju originalne interpunkcije i ortografije Zaharov je smatrao neophodnom već i stoga što je u izdanju u trideset tomova, u skladu sa sovjetskom ortografijom, reč „bog“ pisana malim, a „Satana“ velikim slovom.² Činjenica da je profesor Zaharov, koji smatra da je za tumačenje tekstova Dostojevskog važniji Novi zavet nego sekundarna literatura,³ za svoje izdavačke zasluge od moskovskog patrijarha dobio orden svetog Sergeja Radonješkog, kojim su inače odlikovani i političari kao što su Vladimir Putin i Aleksandar Lukašenko, još jednom ističe blisku vezu koja postoji između ponovnog jačanja Ruske pravoslavne crkve, novog nacionalnog diskursa i renesanse Dostojevskog u postsovjetskoj eri.

S krajem Sovjetskog Saveza 1991, s raskidom Rusije s njenom socijalističkom prošlošću i obnavljanjem veza s tradicijom i tradicionalnih konteksta koji su bili potisnuti i zatrpani, Dostojevski je izgubio draž subverzivnog. U međuvremenu se etablirao kao klasik, ne samo u centru Moskve već i u središtu ruskog književnog kanona. U nastavnim planovima škola i univerziteta danas je u najmanju ruku izjednačen s četvoricom najvećih ruskih književnika XIX veka: Puškinom, Gogoljem, Tolstojem i Čehovom. Klasici su, međutim, kamen spoticanja za avangardu. Ovaj novi kult Dostojevskog izaziva upravo mlađe umetnike i intelektualce da se prema njemu distanciraju i da to svojim gestovima javno pokažu. Tako su, recimo, studenti skulpturu ispred Ruske državne biblioteke, koja prikazuje književnika kako sedi pomalo izmučenog izraza lica, podrugljivo nazvali „Poseta proktologu“. Književnik

Vladimir Sorokin je u svom pozorišnom komadu *Dostojevski trip*, iz 1990, iskoristio roman *Idiot* kao osnovu za predstavu punu verbalnih opscenosti i fizičkih strahota, koja groteskno iskrivljava „ideju o lepom čoveku“ Dostojevskog. A na izložbi *Oprez, religija!*, koja je 2003. postavljena u Centru Zaharova u Moskvi, bio je izložen i triptih na kome je Dostojevski likovno prikazan kao nečastivo trojstvo: s leve strane kao anđeosko krilato biće, u sredini s podignutom sekirom u sklopljenim rukama, a desno kako prepravlja nekakav kavez za ptice. Iznad triptiha lebdeo je pravi ptičji kavez, u kome se umesto ptice pevačice nalazila bista Dostojevskog, verovatno kao aluzija na simbol zarobljenog orla u *Zapisima iz mrtvog doma* Dostojevskog. Izgleda da je Valerij Šečkin, tvorac ove instalacije, usvojio sud Sigmunda Frojda: „Dostojevski je propustio da bude učitelj i oslobodilac čovečanstva, već se pridružio njegovim tamničarima.“⁴ Ubrzo nakon otvaranja, ovu izložbu napali su ultradesničarski aktivisti, koji su uz borbeni poklič „Prokleti da ste, neprijatelji ruskog pravoslavlja!“ uništili više eksponata i na zidovima sprejem ispisali parole mržnje. Državna дума dala je za pravo pobožnim napadačima i iskritikovala je izložbu zbog omalovažavanja verskih osećanja i vređanja Ruske pravoslavne crkve.

Granice

Na jednom uzvišenju na Uralu četvoropreg se zaustavlja pred malim obeliskom s dva crna putokaza u obliku strelica. Na jednom je belim slovima ispisano „Azija“ a na drugom „Evropa“. Tačka koju je putnik u zaprežnom vozilu pre jedne decenije već prošao: tada kao zatvorenik u lancima, po snegu i mrazu, u pravcu suprotnom od onoga u kome sada ide. Ovoga puta, u pozno leto 1859, on je slobodan čovek i prati strelicu koja označava onaj drugi pravac: „Evropa“. Ne, Rusija! Za njim je dug put od Semipalatska do Jekaterinburga, stotine kilometara kazahstanske stepe, vrućine, prašine, vetra. Za njim su četiri godine robije i pet i po godina

vojne službe, koju je kao običan vojnik proveo u Sedmom sibirskom linijskom bataljonu. Iza njega je, već vrlo daleko, ostala i njegova književna slava. Iza njega je njegova mladost. Kroz nekoliko meseci će, ako Bog da, napuniti trideset osam godina. S četrdeset godina čovek je već gotovo star. Pet je po podne. Sunce je još visoko na nebu. Ali ovde, u šumi, senovito je i hladno. Miriše na smolu i vlažnu zemlju, na gljive i jagode. Miriše na Rusiju. „Napustili smo“, napisao je kasnije, „putnička kola, a ja sam se prekrstio jer mi je Bog konačno dao da vidim obećanu zemlju.“ (23. 10. 1858)

Metaforički izraz „životni put“ nastao je na osnovu praslike puta. Najvažnije stanice na ovom putu čovek prolazi u skladu s redom vožnje koji mu kultura propisuje. Svaka etapa – u idealnom slučaju – predstavlja izvestan dobitak kada je reč o vrednosti, ili bar o iskustvu. Ono što čini čovekovu vrednost naposljetku se može proceniti tek kada je njegovo životno putovanje okončano. Otuda ona srodnost biografije i čitulje. Staroj Rusiji bila je strana vera u čovekovu sposobnost da savršenstvo postigne sopstvenom snagom i da se iskaže ubedljivim stavljanjem svojih snaga na probu. Prava vrednost čoveka pokazaće se tek na Strašnom sudu. Zemaljski život bio je samo priprema za nebeski, a smrt nije bila kraj, već prolazna stanica na putu ka večnom životu.

Kao i mnoga druga uverenja i izvesnosti, i ovo je u Rusiji XVIII veka počelo da se drma. Petar Veliki je Rusku pravoslavnu crkvu strogo podredio interesima države, a 1722. uveo je takozvanu tabelu rangova, strogu hijerarhiju građanskih, vojnih i dvorskih činova, radi „opšteg dobra“, koje je on propagirao kao državni interes. Time je stvorio jedan poredak za uspon u karijeri koji je važio sve do Oktobarske revolucije. Tabela je obuhvatala četrnaest službenih razreda, počevši od koleškog sekretara (tj. sekretara kolegijuma) pa do državnog sekretara tajnog veća prve klase. Petrov cilj bio je da se rusko plemstvo, kao elita carstva, ubuduće potvrdi svojom sposobnošću i rezultatima, umesto, kao do tada, poreklom i rođenjem. U isto vreme stvoreni su i preduslovi za ubrzano napredovanje u karijeri. U najmanju ruku

u kulturno-političkim centrima carstva, san o ličnoj sreći otada je bio tesno skopčan s brzim napredovanjem unutar jednog životnog modela, s usponom na lestvici karijere kakva u Rusiji do tada u takvom obliku nije postojala.

Sama reč „karijera“ u Rusiji se brzo odomaćila i osamostalila. U XIX veku „karijera“ se mogla napraviti i izvan državne službe, često čak i mnogo brže. To je, uz sve rizike, bila prednost takozvanih slobodnih profesija. Trgovaca, berzanskih posrednika, arhitekata i advokata, lekara i pronalazača, pijanista i glumaca, a između ostalog i književnika. Biti pisac „nije, doduše, državna služba, ali ipak je karijera“, reči su koje Dostojevski u *Poniženima i uvređenima* stavlja u usta naivnom upravniku plemićkog poseda Jehmenjevu u razgovoru s književnikom Ivanom Petrovičem, fiktivnim dvojnikom samog autora. „To će čitati čak i ugledne osobe visokog ranga.“

I Dostojevski je sanjao o književnoj karijeri, a u doba o kome govorimo o njoj i dalje sanja. Tada, u pozno leto 1859, čak i više nego ikad. U isto vreme, on i sumnja u taj način života, u čije mračne strane spada onaj gubitak sopstvenog *ja* i pritisak da se prilagodi društvu i njegovim normama, kome su književni junaci Stendala i Balzaka osećali da su izloženi u istoj meri kao i gospodin Goljatkin, junak romana *Dvojniki* Fjodora Mihajloviča Dostojevskog. Pored toga, s pojmom karijere ne povezuje se samo predstava o vrtoglavom uspehu već i tipično zapadni životni ideal: faustovski nagon za spoznajom, doživljajem i uspehom, poriv za onim titanskim, koji utelovljava pre svega Napoleon: „*Et toute ma politique c'est le succès!*“ („A sva moja politika je uspeh!“) Napoleon, koji se od malog potporučnika s Korzike vinuo i uzdigao do vladara Evrope, stalni je pratilac ruske inteligencije XIX veka, pa i Raskoljnikova u *Zločinu i kazni*. Ovaj junak Dostojevskog s njim se poredi i po njemu se meri. Bi li se Napoleon ponizio dotle da se zavuče pod krevet lihvarke, kao što je to učinio on, Raskoljnikov, da bi potražio novac i stvari od vrednosti? Nikada! Kao izuzetan čovek i novi Likurg, Napoleon je imao pretenziju da krši važeće pravo i da ustanovi novo. Raskoljnikov hoće da ga sledi u tome.

Tri hiljade rubalja koje se nada da će naći kod stare zelenašice trebalo bi da mu omoguće „prve korake u karijeri“, od koje on očekuje izbavljenje čovečanstva.

Karijera Raskoljnikova izrodiće se, međutim, u nešto sasvim suprotno. Postaće „hod po mukama“, golgota baš kao što se i karijera Dostojevskog, započeta 1840-ih godina, pretvorila u golgotu. Karijera je napredak bez transcendencije. Nasuprot tome, model hoda po mukama znači život u sleđenju Hrista. Kao nagrada za njega smeše se vaskrsenje i život večni.

A šta je drugo bio silazak Dostojevskog u pakao *Mrtvog doma*, njegov preobražaj od intelektualca s evropskim obrazovanjem u običnog robijaša, njegov susret s najnižima od najnižih – šta je to bilo do oponašanje Hrista? Svakako, on robiju i progonstvo nije odabrao dobrovoljno, kao što je sin čovečji odabrao smrt na krstu. Ali nije li svoju sudbinu prihvatio jednako ponizno kao i Isus Hrist presudu Sinedriona? Nije li time svoju sudbinu učinio predmetom sopstvene volje? I nije li zbog toga imao udela u onom uskrsnuću kome se u *Zapisima iz mrtvog doma* njegov alter ego raduje nakon odslužene kazne: „Sloboda, novi život, uskrsnuće iz mrtvih... Kakav predivan trenutak!“

Ali šta u ovostranom, nemetafizičkom smislu znače „uskrsnuće“ i „novi život“? Jesu li to zvezde vodilje jednog novog načina života, ili samo metafore, reči? „On se na svakih pet i po sati 'preporada', 'počinje nov život'“, zajedljivo primećuje Ser Galad, to jest Berta Ekštajn-Diner, nepomirljiva protivnica Dostojevskog.⁵ Već nakon povratka sa pogubljenja, na peterburškom Trgu Semjonov, u decembru 1849, pred koje je u poslednji čas pomilovan, Dostojevski je bio uveren da stoji na početku novog života: „Sada, kada mi se život promenio, ponovo sam se rodio na nov način.“ Već tada je sebe video kao pročišćenog, baš kao i sada, pošto je odslužio kaznu i našao se na granici između Evrope i Azije. Revolucionarne maštarije njegove mladosti odavno su se rasplnule. Od socijaliste, kakav je bio četrdesetih godina, postao je vatreni patriota i otvoreni poštovalac cara. Dogodila mu se, dakle, „metanoja“, dvostruki preobražaj, moralni i politički.

Ali da li je to zaista dovoljno za nov život? Naravno da nije jer Dostojevski je i te kako svestan da „plamen njegove žudnje za nebeskim“, kako to naziva Tomas fon Kempen, koga je on toliko cenio, „nije čist od dima čulnih poriva“. A zna i svakim delićem svoga tela oseća da je nemoguće odupreti se sopstvenoj prirodi. Dostojevski nije za to da svoj život preobrazi tako radikalno kao Lav Tolstoj, koji će pero zameniti plugom i u gruboj seljačkoj odeći obrađivati svoja polja. Jednako kao i sumnja prema karijeri kao načinu života izražena je i njegova skepsa prema navodno svetačkom životu, koji predstavlja nasilje nad sopstvenom prirodom. „Ako prirodu isteraš na vrata, vratiće se u kuću kroz prozor“, kaže ruska izreka, koju on citira u *Braći Karamazovima*, dok je na drugom mestu parafrazira: „Sve što je nenormalno, što je protiv prirode, na kraju se osveti.“

Jača od želje za „novim životom“ u njemu je ovde i sada, na pragu dvaju kontinenata i dveju epoha njegovog života, žed za životom uopšte. Iza njega je pet godina robije u tvrđavi i kaznionici, gladi, bolesti, poniženja, ponora ljudske egzistencije. A nakon toga još i šest kao olovo teških godina provedenih u ruskom provincijskom gradu na kraju sveta. Za njim leži jedanaestogodišnji hod po mukama. Ali dosta je muka, nazad u život! I tamo ima granica koje još nije prešao. Čini se, naime, da je njegova sudbina pre svega to: „Uvek i u svemu idem do krajnjih granica, celog života sam prelazio tu liniju.“ Ural nije krajnja granica. Krajnja granica bio je mrtvi dom. Tek sada ga je istinski napustio.

Kako bi proslavili oproštaj od Azije, putnici su popili po gutljaj likera od gorke narandže marke štriter iz putne torbe Dostojevskog. Protegli su noge i razmenili nekoliko reči s graničarem, ratnim veteranom koji je hramljući izašao iz svoje kućice da bi nazdravio s njima. A onda su krenuli u šumu da naberu jagoda. Na takve skoro zaboravljene poslastice u kazahstanskoj stepi nije se moglo ni pomisliti. Vožnja se nastavlja. Sledeća stanica je Kazan, na srednjem toku Volge, a onda slede Tver, pa Moskva i, napokon, skoro u dan tačno deset godina pošto ga je Dostojevski napustio: Sankt Peterburg, prestonica ruske carevine.

1.

POČECI I PADOVI (1821–1849)

Detinjstvo u Moskvi

Deca igraju jednu od ključnih uloga u delu Dostojevskog, ali o sopstvenom detinjstvu on tvrdoglavo ćuti. I inače o sebi odaje malo. Tolstoj je bio opsednut idejom da položi računa o sebi, pred samim sobom, pred drugima, ako je moguće i pred celim svetom. Njegovi dnevници imaju više tomova. Dostojevski nikada nije došao na zamisao da vodi lični dnevnik. Nasuprot brojnim junacima svojih dela, gnušao se razotkrivanja sopstvenih tajni. Nije mu naročito ležalo ni pisanje pisama, osim najbližim ljudima od poverenja. Jednom se našalio da će mu, ako jednom dospe u pakao, kao kazna za njegove grehe biti nametnuto da svakodnevno napiše po deset pisama.

Većinu onoga što znamo o detinjstvu Dostojevskog možemo da zahvalimo uspomenaма njegovog mlađeg brata Andreja. Ni za svoje poreklo Fjodor Mihajlovič nije bio naročito zainteresovan. Tek se njegova udovica Ana Grigorijevna temeljnije pozabavila muževljevim porodičnim stablom. Po njoj, poreklo Dostojevskog po očevoj liniji seže do pokoljenja bojara kojima je na početku XVI veka kao plemićki posed darovano selo Dostojevo, u tadašnjoj Velikoj kneževini Litvaniji, u blizini grada Bresta. Već naredna

generacija uzela je ime tog mesta za svoje prezime. Otada postoje Dostojevski. U XVI veku, u pratnji kneza Andreja Kurbskog nalazi se i neki „gospodin Fjodor Dostojevski“. Nekadašnji najbliži saborac Ivana IV (Groznog), Kurbski je postao ogorčeni protivnik cara, pa je 1564. pobjegao u Litvaniju, gde mu je spomenuti Fjodor Dostojevski bio pravni savetnik. U XVII veku Dostojevskima iz Litvanije gubi se trag. Tek sredinom XVIII veka oni se ponovo pojavljuju u severozapadnoj Ukrajini, koja je u to vreme pripadala Poljskoj. Genealoški preciznije dostupni postaju s Andrejem Grigorijevičem Dostojevskim, književnikovim dedom, koji je verovatno rođen 1756.

Andrej Dostojevski, koji je 1782. rukopoložen za sveštenika Unijatske crkve, a čije je zavičajno selo Bojtovci nakon druge podele Poljske (1793) pripalo Rusiji, prešao je u rusku pravoslavnu veru. I njegov najstariji sin Mihail, rođen 1785. godine, trebalo je prema očevim planovima da postane sveštenik. On je, međutim, 1809. iz bogoslovije u ukrajinskom gradu Šargorod Nikolajevu prešao na Carsku hiruršku akademiju u Moskvi, gde su se obrazovali vojni lekari. Ovaj univerzitet je ambicioznom mladiću poput Mihaila Dostojevskog nudio mnogo bolju profesionalnu perspektivu nego mesto seoskog popa. Kada je Napoleon u avgustu 1812. osvojio Smolensk i kada se vojni front opasno približio staroj prestonici, Akademija je evakuisana u pozadinu, na istok. Prilikom Borodinske bitke, u septembru 1812, u kojoj je na ruskoj strani bio dotad nezabeležen broj mrtvih i povređenih, i tokom borbe protiv epidemije tifusa, koja je posle bitke izbila zbog mnoštva nesahranjenih tela, docenti i studenti akademije angažovani su kao lekari i sanitetlije. Tek nakon povlačenja Napoleоновe vojske Mihail Dostojevski je mogao da nastavi svoje medicinsko obrazovanje. U pešadijskoj Regimenti Borodino dobio je mesto vojnog lekara 1813, a 1818. postavljen je za štapskog lekara u moskovskoj vojnoj bolnici Lefortovo, dok je godinu dana kasnije na istom mestu unapređen u šefa odeljenja druge klase, s godišnjom platom od 600 rubalja.

U trideset prvoj godini, 1820, Mihail Dostojevski se u kapeli vojne bolnice oženio deset godina mlađom Marijom Fjodorovnom

Nečajejom, čiji je otac Fjodor Timofejevič Nečajev poticao iz trgovačke porodice iz grada Kaluge; njegova trgovina štofovima i platnom cvetala je sve do 1812, kada ga je upropastio veliki požar u Moskvi. Marijina majka Varvara Mihajlovna Kotelnicka bila je ćerka sveštenika koji je diplomirao na čuvenoj Slovensko-grčko-latinskoj akademiji u Moskvi, do osnivanja Moskovskog univerziteta 1755. najelitnijoj obrazovnoj ustanovi u Moskvi. Kao korektor u štampariji Svetog sinoda družio se s kremom moskovske inteligencije. Njegov sin Vasilij, Marijin ujak, bio je redovni profesor, a jedno vreme i dekan Medicinskog fakulteta Moskovskog univerziteta, stručnjak za istoriju medicine, ali istovremeno je dobro poznavao i opštu istoriju. Vasilij Kotelnicki, koji je uvek nosio uniformu i trorogi šešir s perom, a Moskvom krstario samo u zaprezi, bio je državni savetnik i poznata ličnost na koju su u porodici Dostojevski bili ponosni. Bračni par Kotelnicki nije imao dece i svaka dva meseca dolazio je kod Dostojevskih na čaj, dok je trojicu starijih sinova Dostojevskog za Uskrs redovno pozivao u svoju malu, drvenu kuću na Trgu Smolenski. Tamo su se okupljali i za Novu godinu, na koju je padao i imendan Vasilija Kotelnickog, docenta i bivšeg studenta Medicinskog fakulteta.

Ako Kotelnicki s majčine strane predstavljaju akademsku granu porodice, trgovačku liniju nastavila je starija sestra Marije Fjodorovne Aleksandra, koja će postati nešto poput dobre vile porodice Dostojevski. Aleksandra se 1814. udala za bogatog moskovskog poslovnog čoveka Aleksandra Kumanjina, čiji je otac osnovao trgovačku imperiju koja je sezala sve do Kine. Pošto par nije imao dece, Aleksandra Kumanjina prihvatila je kumstvo za sve sedmoro dece svoje sestre Marije Dostojevske. Gospodska palata Kumanjinovih u trgovačkoj četvrti Zamoskvorečju, južno od Kremlja, postaće nakon smrti Mihaila Dostojevskog druga roditeljska kuća njegove osirotele male dece. Kumanjinovi su i inače stalno priskakali u pomoć kad bi se Dostojevski našli u oskudici. Uprkos tome, trgovci u romanima budućeg književnika Dostojevskog igraju skoro isključivo negativnu ulogu, kao neobrazovani, pohlepni i lažno pobožni bogataši.

Trinaestog oktobra 1820.¹ Marija Dostojevska je na svet donela svoje prvo dete, dečaka koji je kršten očevim imenom: Mihail Mihajlovič. Nešto kasnije njen suprug je napustio vojnu službu, da bi u proleće 1821. preuzeo mesto u Marijinoj bolnici za siromašne u Moskvi. Tamo je 30. oktobra 1821. rođen Fjodor Mihajlovič. Marijina bolnica svoje ime je dobilo po obližnjem Marijinom gaju (Marjina rošča), često opevanom u ruskoj književnosti. Vasilij Žukovski, jedan od značajnih predstavnika ranog ruskog romantizma, posvetio je 1809. ovom mestu popularnu novelu, u kojoj se taj šumarak opisuje idilično, kao ispunjen mirisom lipa i pesmom slavuja. Marjina rošča je, međutim, zapravo bila sve drugo samo ne idilično mesto. Smeštena na severnom rubu Moskve, zapravo već iza ruba grada i u blizini Lazarevog groblja, na kom su dugo sahranjivani zločinci i samoubice, ta šumica se tokom XIX veka sve više razvijala u moskovsko izletišta, gde se prilikom praznika i svečanosti okupljao običan narod. Tu se pilo, pevalo, tuklo, svoje predstave su izvodili putujući vlasnici lutkarskih pozorišta, pevači moritata i vlasnici dresiranih medveda. Književnik Mihail Zagoskin bio je bliže stvarnosti od Žukovskog kada je Marjinu rošču opisao kao mesto „neobuzdanog pijančenja i bluda“, a uz to i „okruženo grobljima“. U Marjinoj rošči sve vri od života, a istovremeno sve podseća na smrt. Tu, među starim grobovima, peva raspušteni hor Ciganki, dok na drugom mestu na nadgrobnoj ploči stoje samovar i boce ruma i ruski trgovci prave pijanku.“²

Prethodnica Marijine bolnice za siromašne bio je u VII veku osnovani azil za bolesne i umiruće siromahe, koji je zatvoren za vreme velike kuge 1771. Na insistiranje careve majke Marije Fjodorovne, koja je bila nemačkog porekla, tu je 1804. položen kamen-temeljac za bolnicu koja je trebalo besplatno da nudi negu i lečenje siromašnom stanovništvu Moskve, u skladu s najsavremenijim dostignućima tadašnje medicine. Zgrada u klasicističkom stilu, nalik palati s pročeljem i stubovima, monumentalna građevina s dvorištem i sopstvenom kapelom koju je projektovao Đovani Gilardi, svečano je otvorena 1806. Kao jedan od malobrojnih Rusa među lekarima ove bolnice, kojima je rukovodio jedan Nemač,

doktor Dostojevski je tu u martu 1821. dobio i službeni stan. U Marijinoj bolnici njegov će drugorođeni sin Fjodor provesti godine svoga detinjstva, koje su na njega ostavile dubok utisak.

U nekadašnjem malom stanu u parteru nalazi se od 1928. moskovski Muzej Dostojevskog, gde se nastojalo da se nameštajem i opremom iz ranog XIX veka s ljubavlju rekonstruiše originalni karakter stana u bidermajer stilu. Te prostorije danas deluju reprezentativnije nego što su prvobitno bile. Andrej Dostojevski, književnikov mlađi brat, u svojim *Uspomenama* roditeljski stan opisuje na sledeći način:

U poređenju s današnjim službenim stanovima, pada u oči da su nekadašnji stanovi te vrste bili znatno skromniji. „Naš otac, koji je u to vreme imao četvoročlanu do petočlanu porodicu i službeni razred štapskog oficira, dobio je stan koji je osim kuhinje i predsoblja zapravo imao samo dve prave sobe. Na ulazu je bio hodnik s prozorom (koji je gledao u prednje dvorište). U zadnjem delu ovog vrlo dugog hodnika bila je, zidom od dasaka koji nije sezao sasvim do tavanice, izdvojena gotovo sasvim mračna dečja soba. U stanu je, zatim, bila i trpezarija, prilično velika prostorija s dva prozora okrenuta ka ulici i tri okrenuta ka prednjem dvorištu. Tu je bila i dnevna soba, s dva prozora okrenuta ka ulici, od koje je takođe zidom od dasaka bila odvojena jedna polumračna prostorija, kao spavaća soba naših roditelja. I to je bio ceo stan!“³

Stan je postao još tešnji kada se sinovima Mihailu i Fjodoru pridružilo još petoro dece: 1822. Varvara, 1825. Andrej, 1829. Vera, 1831. Nikolaj i 1836. Aleksandra. Nameštaj u stanu bio je jednako oskudan kao i njegove prostorije. Zidovi behu okrečeni običnim krečom. Odeća, rublje i predmeti za domaćinstvo držani su u sanducima i kutijama, pri čemu se na nekima od njih i spavalo. Ormana i tapeta nije bilo. Dojkinja i dadilja spavale su u odeljenju bez prozora odvojenom od roditeljske spavaće sobe,

a bebe u kolecvi pored roditelja. Divan u dnevnoj sobi noću se pretvarao u krevet starijih ćerki. Jedini luksuzni predmeti u stanu bili su jedan šifonjer, jedna polica s knjigama i dva trostrana stola za kartašku igru ombre, za kojima su deca imala nastavu i pisala domaće zadatke.

Teskoba ovog stana, a naročito odeljenja bez prozora u kome su spavala dvojica najstarije braće, ostavila je traga u delima Dostojevskog. Makar Djevuškin, junak piščevog debitantskog romana *Bedni ljudi*, stanuje u majušnoj sobi, odmah iza kuhinje svoje gazdarice, koja nije zaštićena ni od pogleda, ni od šumova, ni od mirisa. Raskoljnikov u *Zločinu i kazni* takođe živi u majušnoj sobici „više nalik na orman, ili na sanduk“. A u *Zlim dusima* će se Stavrogin, bogati vlasnik palate u gradu, naposletku obesiti na majušnoj mansardi. Teskoba ovih prostora nalik na mrtvačke sanduke nenadmašno je prikazana na Holbajnovoj slici mrtvog Hrista, koja zauzima centralno mesto u imaginarnom Muzeju Dostojevskog (vidi str. 363).

Za štapskog lekara koji je od 1832. imao rang dvorskog savetnika, i time pripadao naslednom plemstvu, ovaj stan u Marijinoj bolnici u Moskvi bio je i više nego skroman. Možda zbog toga ni u pismima, a ni u književnim tekstovima Dostojevskog roditeljska kuća kao dom i prostor u kome se čovek oseća zaštićeno ne igra tako izrazitu ulogu kao u delima Lava Tolstoja, Sergeja Aksakova ili Ivana Gončarova. Pored teskobe, u karakteristična iskustva iz detinjstva Dostojevskog spadalo je i siromaštvo. Njegov otac je sebe neumorno prikazivao kao pukog siromaha, a sinovima je predviđao da će nakon njegove smrti pasti na prosjački štap. To ga nije sprečavalo da u posete pacijentima, koje su mu delom donosile i dobre honorare, odlazi u pokrivenim dvokolicama, u pratnji livrejisanog sluga. Pored toga, na početku 1830-ih godina je za 12.000 srebrnih rubalja kupio sela Darovoje i Čeremošnju, 150 kilometara jugoistočno od Moskve, u Tulske guberniji, gde je porodica provodila letnje mesece. Ekonomski gledano, taj projekat se pokazao kao promašaj. Za kupovinu Čeremošnje lekar je morao da stavi hipoteku na već prethodno kupljeno Darovoje.

Pored toga, ovi zemljišni posedi nisu mnogo donosili. Zbog suše, koja se 1830-ih godina često ponavljala, prinosi sa imanja znatno su opali. Godinu dana nakon kupovine, selo Darovoje i mala gospodarska kuća Dostojevskih u njemu gotovo do temelja su izgoreli. Tome se pridružio i duži zemljišni spor s jednim od obližnjih zemljoposjednika.

Vrednost ovog zemljišnog poseda, na kome je ubrzo ponovo izgrađena skromna kuća za stanovanje, ležala je, izgleda, pre svega u tome što je sve brojnija porodica od proleća do jeseni imala više životnog prostora nego kod kuće u Moskvi. To je prijalo pre svega deci, kojoj je u Moskvi bilo zabranjeno da se igraju u obližnjem Marijinom gaju, dok su u selu Darovoju mogli da uživaju u prirodi i slobodi. Letnji raspust na selu verovatno je bio jedino zaista lagodno vreme u detinjstvu Dostojevskog pošto je otac zbog posla morao da boravi u Moskvi, pa se stoga na imanju pojavljivao tek retko. U Darovoju je majka, koja je uprkos svom gradskom poreklu brzo postala vešta zemljoposjednica, bila glava porodice, a njen režim bio je liberalniji od očevog. Tu su tri starija dečaka, Mihail, Fjodor i Andrej, mogla da se igraju i luduju do mile volje, da kopaju ribnjake, grade kolibe, spavaju napolju i da se u šumi igraju Indijanaca ili Robinzona Krusoa.

Očev stil vaspitanja bio je sasvim drugačiji. Deca su za njega bila mali odrasli, zabranjivao im je da igraju karte, društvene igre i lopte. U parku bolnice za siromašne, jedinom mestu osim kuće na kome su smeli da borave, bio im je zabranjen svaki razgovor s pacijentima koji su tu šetali u smeđim bolničkim mantilima i s belim papirnim kapama na glavi. Umesto da se igramo, „pristojno smo šetali s našom dadiljom Aljonom Frolovnom, ili smo sedeli na klupi, i tako su nam prolazili sati.“⁴ Ni sa sedamnaest godina Mihail i Fjodor nisu smeli da izlaze sami: otac je smatrao da to nije pristojno.

Trojica starijih dečaka nastavu su najpre imala kod kuće, i to iz ruskog jezika, veronauke i aritmetike, a predavao im je pobožni i razgovorljivi đakon Ivan Činkovski, dok im je francuski predavao jedan bivši francuski vojnik koji je svoje prezime Sušar (*Suchard*) pretvorio u pseudoruski anagram Drašusov. Latinskom

ih je podučavao sam otac. Mihail i Fjodor su se tih časova bojali, i čak ih mrzeli. Nastavu su obično imali u „trpezariji“, za jednim od stolova za ombre. Kod drugih nastavnika dečaci su za vreme predavanja smeli da sede, dok je otac tražio da sat vremena ili više stoje dok uvežbavaju latinske deklinacije i konjugacije. Pritom im je zabranjivao da se makar i kratko oslone na sto ili stolicu, pa čak i da ih dodirnu vrhovima prstiju. Očev pedagoški žar daleko je prevazilazio njegov vaspitački talenat. Doktor je bio nestrpljiv, grub i lako bi planuo. Ako odmah ne dobije pravi odgovor na svoje pitanje, besneo je. Neretko se dešavalo i da lupi o sto *Latinskom gramatikom* Bantiševa, kojom su mučene generacije ruskih đaka, i da peneći se od besa izađe iz prostorije jer bi ponovo posumnjao u sposobnost svojih naslednika da nešto nauče.

Uprkos svoj strogosti, međutim, Mihail Andrejevič sinove nikada nije telesno kažnjavao. Na početku XIX veka to nipošto nije bilo nešto što se podrazumeva. Andrej Dostojevski naslućuje da su deca podučavana kod kuće pre svega stoga što su u tadašnjim gimnazijama kazne batinama još uvek bile sasvim uobičajene. Tek 1860-ih u Rusiji se povela javna diskusija o smislu i besmislu telesnog kažnjavanja učenika. Otac ih nije tukao jer je bio zadojen duhom osećajnosti, koja je u Rusiji na izmaku XVIII i početku XIX veka bila kulturna moda među obrazovanim staležom. Mada je lično bio daleko od ideja Žan Žaka Rusoa, Mihail Andrejevič Dostojevski ipak je manje ili više svesno preuzeo njegove norme osećajnosti, a pre svega je visoko cenio porodicu i supružničku ljubav, koji su slavljani kao alternativa moralnoj raskalašnosti društva na ruskom dvoru u doba Katarine Velike. Tu je bila i pobožnost, koja je sezala u neposrednu svakodnevicu, kao i potreba za jednim jezikom koji bi takvu pobožnost delotvorno izražavao:

Budi mi pozdravljena, najdraža moja, anđele moj! Koliko se radujem, dragocena prijateljice, što ste ti i deca, neka je hvala Svemogućem, svi dobro. Molim mu se da vas, moje najmilije, čuva u svojoj milosti i blagonaklonosti! Što se mene tiče, i ja i deca smo Bogu hvala dobro i zdravi [...].

Ostaj mi zbogom, srce moje, golupče moje, dušo moja, moja jedna i jedina, ljubim te od sveg srca. Poljubi decu u moje ime [...]. Ostaj mi zbogom, jedina moja prijateljice, i uvek imaj na umu da ću do groba biti večito tvoj, M. Dostojevski.⁵

Pobožnost roditelja ne ogleda se samo u njihovoj prepisci. Njo-me je bila obeležena i njihova svakodnevnica. Pre svakog putovanja na selo porodica se zajedno s ocem Ivanom Barševim, bolničkim duhovnikom, molila Bogu za milost i zaštitu. Porodica se redovno molila ujutro, pošto ustane, i uveče, pre odlaska u krevet, a takođe i prilikom obroka. Božje prisustvo bilo je nešto što se podrazumeva. U proleće i jesen blagosiljana su polja. A bilo je nezamislivo i da se novi ribnjak u Darovuju podigne bez osvećenja vode i litije s crkvenim zastavama i ikonama. Jednom godišnje Dostojevski su odlazili na hodočašće u manastir Svetog trojstva, smešten severno od Moskve i nedaleko od Marjine rošče, Trojice-Sergijevu lavru, jednu od najvećih svetinja Ruske pravoslavne crkve, čija je mistična lepota ostavila veliki utisak na mladog Dostojevskog. Kada im je 1832. glasnik na konju u Moskvu doneo vest da je njihovo selo zahvatio požar, roditelji su klekli ispred domaćih ikona, preključujući Svemogućeg za milost.

Pobožnost dece roditelji su trajno podsticali i njihovim prvim štivom. Pored *Bukvara* čitali su *Sto četiri priče iz Starog i Novog Zaveta*, rusko izdanje u svoje vreme širom Evrope čitane ilustrovane Biblije za decu autora Johana Hibnera *Dva puta 52 izabrane biblijske priče iz Starog i Novog Zaveta* (prvo izdanje 1722). Ova knjiga je i kasnije spadala u omiljene knjige Dostojevskog. Bez obzira na sve kasnije sumnje i krize pobožnosti, Dostojevski će, kao i njegov junak Raskoljnikov koji se u *Zločinu i kazni* buni protiv Boga, do kraja života sačuvati svoju dečju pobožnost.⁶

Poslom uslovljeno odvajanje oca od porodice tokom letnjih meseci, kada je ostajao sam u njihovom stanu u Moskvi, zaslužno je za bračnu prepisku među roditeljima Dostojevskog, koja povremeno poprima karakter sentimentalnog romana u pismima,

u tradiciji jednog Ričardsona ili Rusoa. Pritom očeva pisma sve jasnije pokazuju da mu dugo samovanje ne prija. Po prirodi nepoverljiv, on gaji sumnju da ih posluga potkrada:

Pišeš da imamo šest kašika u servisu za ručavanje, a ja vidim samo pet. Pored toga mi pišeš i da u šifonjeru leži još jedna slomljena kašika, ali ja je nisam pronašao. Zato te molim da razmisliš da se možda nisi prevarila jer ti ja kažem da je od tvog odlaska tu samo pet kašika, a što se one slomljene kašike tiče, dobro razmisli da je nisi stavila negde drugde jer ja ključeve šifonjera stalno nosim sa sobom.⁷

Kako stari, Mihail Andrejevič Dostojevski postaje sklon depresiji, koju odsustvo žene i dece još više pojačava. „Danas je Zemik [narodna svečanost u sedmoj nedelji po Uskrsu]“, piše on svojoj supruzi u maju 1835. iz Moskve u Darovoje, „ali nisam otišao na narodno veselje u Marjinu rošču. Obuzela me je smrtna seta, ne znam šta ću sa sobom, i danju i noću opsedaju me sam Bog zna kakve misli.“⁸ Marija Fjodorovna je u to vreme u osmom mesecu trudnoće s njihovom ćerkom Aleksandrom, a vojni lekar u svom sumornom raspoloženju, zbog bezazlenih tegoba svoje supruge na kakve se u dotadašnjim trudnoćama nikada nije žalila, gaji sumnju da dete koje nosi pod srcem nije njegovo. Marija mu se kune „Bogom, nebom i zemljom, svojom decom, svom svojom srećom i svojim životom“, da njena trudnoća nije ništa drugo do „sedma i najčvršća veza naše uzajamne ljubavi“.⁹

Ne znamo da li je ta zakletva na vernost uspela da ubedi nepoverljivog supruga. Mariju Dostojevsku u to doba je već nekoliko meseci mučio uporan kašalj, koji se nakon rođenja ćerke Aleksandre u leto 1835. pojačao i za koji se ispostavilo da je početak tuberkuloze pluća. Za porodicu Dostojevski 1836. godina je sva u znaku majčinog brzog telesnog propadanja. Rođaci iz Moskve neprestano su navraćali u Marjinu bolnicu, razgovori su vođeni šapatom, a kroz stan se išlo samo na vrhovima prstiju. Marija Dostojevska je 27. februara 1837. umrla od tuberkuloze, u svojoj

trideset šestoj godini. Za sobom je ostavila sedmoro dece i duševno slomljenog muža, koji je dao da joj se u nadgrobni spomenik uklešu reči: „Dragoj, nezaboravnoj prijateljici, nežnoj supruzi i najbrižnijoj majci na svetu.“ Nakon toga sledi epitaf Nikolaja Karamzina, najznačajnijeg predstavnika ruskog sentimentalizma: „Počivaj u miru, voljeni pepelu, do radosnog sutra!“

Fjodor Dostojevski je majku od srca voleo i poštovao. Kad je 1864. posetio Moskvu s drugom suprugom Anom Grigorijevnom, najpre je otišao na Lazarevsko kladbišče (Lazarevsko groblje) u Marjinoj rošči, na grob svoje majke „koje se uvek sećao s iskrenom nežnošću“¹⁰. Taj pijetet ga, doduše, nije sprečio da u romanu *Idiot* stvori lik šaljivdžije po imenu Lebedev, koji je tvrdio da je pošto mu je francuski top 1812. otkinuo levu nogu tu nogu svojeručno odneo na moskovsko groblje Vagankovo, sahranio je tamo i na poleđini spomenika kao natpis stavio isti onaj citat Karamzina: „Počivaj mirno, voljeni pepelu, do radosnog sutra.“ Savremenicima Dostojevskog koji su to čitali bilo je jasno da ova scena aludira na lorda Oksbridža, legendarnog junaka iz 1812. Bio je glavnokomandujući savezničke konjice, a francuski top mu je kod Vaterloa potpuno razneo desnu nogu. Amputirana noga kasnije je sahranjena na imanju jednog građanina Brisela, čija je porodica tokom više generacija dobro zarađivala na tome što su u njihov vrt na hodočašće dolazili iz celog sveta da odaju poštu junaku Vaterloa. To što Dostojevski na parodistički način poseže za Karamzinom i mitom o Vaterlou nije samo deo polemike protiv kulture sentimentalizma, koja s gledišta 1870-ih godina već deluje kao kultura čije je vreme odavno prošlo. To je i indirektni pozni obračun sa sopstvenim ocem – takođe jednim od junaka iz 1812 – koji je svoju „nežnu suprugu“, na koju smrt već beše stavila svoj pečat, u osmom mesecu trudnoće sumnjičio za bračno neverstvo.

Godine učenja

Majčina smrt je prvi veliki prelomni trenutak u životu Dostojevskog. Manje dubok, ali takođe osetni lom predstavlja i njegov i

Mihailov odlazak u internat Leonida Čermaka 1834. Ova privatna škola, u bivšoj kneževskoj palati u Ulici Nova Basmanska u severoistočnom delu grada, jedna je od najboljih u Moskvi. Mesto u internatu košta između 800 i 1000 rubalja godišnje. Pošto su očevi prihodi bili dovoljni samo za jednog sina, troškove za drugog preuzeli su Kumanjinovi. Osim ruske književnosti i gramatike, u ovoj školi učili su se i klasični i savremeni strani jezici (francuski, nemački, engleski), fizika i matematika, muzički predmeti, crtanje i ples. Andrej Dostojevski se seća da je njegov stariji brat pre svega bio oduševljen svojim profesorom ruskog Nikolajem Biljevičem, koji je u ukrajinskom gradu Nešinu išao u školu s Nikolajem Gogoljem, a i sam je imao književnih ambicija i pisao je za različite almanaha i časopise.

Biljevič je, između ostalog, prevodio Šilera na ruski. Možda je on bio taj koji je u dušu Dostojevskog posejao klicu oduševljenja Šilerom. Ljubav prema književnosti kod dece su, međutim, još u roditeljskoj kući probudile zajedničke književne večeri. Otac i majka su naizmenično čitali naglas, a kada bi se umorili, zamenila bi ih dva najstarija sina. Pored klasika XVIII veka, kao što su Mihail Lomonosov i Gavril Deržavin, roditelji su prednost davali autorima svoje generacije, a naročito sentimentalističkim pripovetkama Nikolaja Karamzina i elegičnoj lirici Vasilija Žukovskog. Nasuprot tome, Mihail i Fjodor su, pored romantičara poput Valtera Skota, najradije čitali dela Aleksandra Puškina i ranog Nikolaja Gogolja. Pitanje da li je bolji Žukovski ili Puškin bilo je predmet stalnih rasprava između roditelja i dvojice sinova. Samo nekoliko dana pre majčine smrti Aleksandar Puškin je u Peterburgu podlegao teškoj povredi zadobijenoj u dvoboju. Andrej Dostojevski se seća da su njegova starija braća, ako već nisu bila u crnini iz porodičnih razloga, oca zamolila za dozvolu da obuku crninu za Puškinom.

U jesen 1836. otac je, u brizi za profesionalnu budućnost svojih sinova, zatražio dve stipendije za upis Mihaila i Fjodora na novoosnovanu školu za inženjerijske oficire u Peterburgu. Danas deluje groteskno, ali za Rusiju pod carem Nikolajem I bilo je tipično da se

državna kancelarija jedne velike sile bavi sitnim pitanjima kao što je ovo. To objašnjava i zbog čega je vojni lekar morao da čeka tri meseca dok mu 1837. nije stigao odgovor da dobijanje stipendije zavisi od prijemnog ispita. Tri naredna meseca proveo je čekajući obaveštenje da njegovi sinovi mogu da polažu ovaj prijemni ispit.

Putovanje za Peterburg morali su da odlože za dve nedelje jer je Fjodor imao zapaljenje glasnih žica. Pošto je ozdravio, u maju su krenuli na put. Štapski lekar je hteo da isprati sinove. Putovanje kočijama do 600 kilometara udaljenog Peterburga trajalo je nedelju dana. Železnička linija Moskva–Peterburg otvorena je tek 1851. Uprkos lepom vremenu, vožnja je bila neprijatna i zamorna; smrznuta zemlja na putevima se topila, pa su konji mogli da se kreću samo korakom. Mada konje usput nisu menjali, na svakoj poštanskoj postaji čekalo se satima.

Na jednoj od ovakvih stanica Dostojevski su bili svedoci nezaboravne scene. Ne baš sasvim trezni vojni ili državni kurir u kićenju uniformi uskočio je u praznu trojku koja upravo beše ušla u dvorište poštanske postaje i svom snagom je – ne toliko što mu se žurilo, koliko da pokaže koliko su on i njegov zadatak važni – „svojom snažnom desnom pesnicom zadao bolan udarac u potiljak“ kočijašu. Seoski momak na kočijaškom sedištu trgao se i skupio, pa je sa svojevrsnom mešavinom straha i gneva svoje konje ošinio bičem tako žestoko da su jurnuli kao da ih je ubola tarantula. Izgleda, međutim, da to kurira nikako nije zadovoljilo jer je stalno, i to ne u gnevu, već više nekako mehanički, pesnicama podsticao kmeta-kočijaša, a ovaj svojim bičem konje, sve dok se groteskna zaprega nije izgubila iz vida. Za Dostojevskog, koji je ovaj incident mnogo decenija kasnije opisao u *Piščevom dnevniku*, ta je „odvratna scena“ simbolički predstavljala ne samo problem kmetstva već i uznemirujuću banalnost zla.¹¹ U skicama za *Zločin i kaznu* nalazi se beleška: „Prva lična povreda mojih osećanja, konj, vojni kurir.“

I bez ove scene braća su bila potištena. Školovanje za vojne inženjere nije bilo njihov projekat, već očevo jer je i on svojevremeno, kao sanitetski oficir, profesiju odabrao na sličan način. Sinove,

međutim, nisu nimalo zanimali utvrđenja, balistika i izgradnja pontonskih mostova, manevri, vojne vežbe i parade. Dostojevski se seća:

Moj brat i ja smo tada bili žedni novog života, strasno smo sanjali o svemu što je „lepo i uzvišeno“; te reči su tada još zvučale sveže i korišćene su bez ironije. O, koliko je predivnih reči bilo u ono vreme [...]! Strasno smo se predavali veri u njih, i mada smo obojica imali odlično znanje iz matematike koja se na prijemnom ispitu tražila, sanjali smo samo o pisanju i književnosti. Moj brat je pisao stihove, i do tri pesme na dan, čak i dok smo putovali, dok sam ja u mislima neprestano pisao neki roman čija se radnja dešava u Veneciji.¹²

U Peterburgu je otac, na svoje ogorčenje, doznao da je prijemni ispit za školu za vojne inženjere tek u septembru, dakle kroz tri meseca, i da prevremeni ispiti ne dolaze u obzir. On nikako nije mogao toliko dugo da ostane u Peterburgu. Da bi poboljšao Mihailove i Fjodorove izgleda da polože prijemni, smestio ih je u pansion inženjerijskog kapetana u penziji Koronada Kostomarova, koga je bio glas da svoje učenike optimalno sprema za prijemni ispit u školi za vojne inženjere.

Otac je dve nedelje sa sinovima obilazio novu prestonicu, a zatim se u junu 1837. sam vratio u Moskvu. Smrt supruge i odvajanje od dvojice najstarijih sinova i za njega su predstavljali težak životni lom. Tek što je došao kući, sastavio je molbu u kojoj moli da ga penzionišu zbog narušenog zdravlja i godina provedenih u službi. Pošto mu je zahtev odobren, u avgustu 1837. je s tri ćerke, Varvarom, Verom i Aleksandrom, sinom Nikolajem, dadiljom Aljonom Frolovnom i svom svojom pokretnom imovinom zauvek napustio službeni stan u Marijinoj bolnici i preselio se na malo imanje Darovoje u Tulskej guberniji. Dvanaestogodišnji Andrej ostao je u Moskvi i tu je, kao i njegova starija braća pre njega, o trošku Kumanjinovih upisan u Čermakov internat.